

PER UNA NOVA INTERPRETACIÓ DEL CODEX VERONENSIS I LES ESGLÉSIES VISIGÒTIQUES DE TÀRRACO

Al llarg de molts anys i des de la seva publicació per Bianchini a Roma l'any 1741, el *Codex Veronensis* ha estat utilitzat per molts autors, oferint-nos diverses interpretacions del seu contingut que ha fet que fins i tot avui, en publicacions recents, s'ofereixin dades poc clares o confuses segons quina sigui la font consultada.

L'extraordinari interès que per a la historiografia de Tàrraco presenta aquest llibre d'oracions, rau en el fet que en un moment donat s'anomenen aparentment tres llocs de culte diferents: dos a la rúbrica núm. 523 (Santa Jerusalem i Sant Fructuós) i un altre a la rúbrica núm. 526 (sant Pere) (VIVES-CLAVERAS 1946, 175-176), oferint, a més, una complexa explicació en el primer cas, la qual ha donat origen a la diversitat d'interpretacions.

Atès l'estat de les coses creiem oportú tornar a la font d'origen i intentar oferir una interpretació el més correcta possible, dins dels nostres límits. És a dir, rellegir el text llatí i, a partir d'aquest, cercar la interpretació més adient, prescindint de les ja existents.

Hem constatat que a vegades s'havia realitzat una interpretació del text llatí adaptada a unes conclusions prèviament establertes, restant així tota vàlida a la interpretació. Ben al contrari, per la nostra banda hem deixat que les conclusions que puguin derivar-se'n siguin conseqüència d'una interpretació el més «independent» possible, sense deixarnos influir per coneixements arqueològics existents que podrien fer-nos «adaptar» la nostra interpretació a un interès concret. L'edició que hem utilitzat del *Codex Veronensis* és la realitzada per Vives (VIVES-CLAVERAS 1946), doncs és la que de manera generalitzada darrerament hom ha estat utilitzant.

Hem de dir, avans de començar, que també nosaltres havíem caigut en l'error d'acceptar les interpretacions existents sense comprovar el text original, arribant aleshores a una conclusió que avui ja no mantenim (ARBELOA 1985, 904). Més tard, el Dr. Sánchez Real ens va fer veure que la interpretació donada podia no ser la correcta, essent aquell fet l'origen d'una recerca i del present estudi.

EL *CODEX VERONENSIS*

No podríem començar de manera correcta sense conèixer veritablement la naturalesa del text que utilitzem. És a dir, saber amb certesa què és el *Codex Veronensis*.

El *Codex Veronensis* és un llibre que conté les oracions que s'intercalaven després dels oficis *ad matutinum* (laudes) i *ad vesprum* (vespres), amb un total de 1.121 oracions, tot i que no és complet. Hi ha dos tipus d'oracions: les *completuriae* i les *benedictiones*, que conclouen cada ofici i no porten antifona, i les anomenades *aliae* de l'ofici del matí que normalment porten antifones i responsoris (GARCÍA RODRÍGUEZ 1966, 52).

El manuscrit sembla ser una còpia de la recensió del *Liber Oratorium*, l'oracional festiu hispà que entre els anys 682 d.C. i 683 d.C. realitzà l'arquebisbe Julià de Toledo, en una edició adaptada a les necessitats concretes d'alguna església de Tàrraco (DÍAZ 1971, 242; GROS 1978, 157-158).

Els fets que proven la procedència tarragonina de l'Oracional són, en primer lloc, la referència a una església de sant Fructuós no inclosa dins de l'ofici del sant, sinó en el diumenge *in carnes tollendas*, com hem senyalat més amunt dins la rúbrica núm. 523. Un altre fet és l'existència, dins l'Oracional, de l'ofici de Sant Hipòlit màrtir. Sabem per una carta que Eugeni de Toledo escribí a l'arquebisbe Protasi de Tàrraco entorn de l'any 646 d.C. que, a petició de Protasi, Eugeni havia escrit un ofici en honor de sant Hipòlit, havent estat identificat aquest amb el de l'Oracional per l'estudi lingüístic realitzat per Beauduin de Gaiffier i l'absència dels *incipit* de les antifones de l'ofici (GROS 1984, 182-183).

El trasllat de l'esmentat *Còdex* fins a Verona sembla ser conseqüència del viatge que amb motiu de l'ocupació musulmana de Tàrraco, emprengué l'arquebisbe Pròsper juntament amb alguns clergues cap a un lloc segur, arribant així a Itàlia vers l'any 717 d.C. (SERRA 1943, 41-43; RECASENS 1971, 209-213; GROS 1978, 158).

El *Codex Veronensis* és doncs un llibre litúrgic d'oracions elaborat a partir de l'Oracional festiu hispà recopilat per Julià de Toledo, amb l'aportació d'oficis propis de la ciutat, com és el de sant Hipòlit. És de destacar l'oblit de dues oracions a l'apartat corresponent a l'Advent, cosa que s'observa comparant el *Codex* amb l'Antifonari de Lleó i el *Liber Misticus* de San Millán de la Cogolla. D'aquest fet dedueix Gros «que el manuscrit no fou esmenat i fins i tot que potser mai no va ésser utilitzat per al culte» (GROS 1984, 179-180).

LA RÚBRICA I COMPLETURIA NÚM. 523

Sens dubte el màxim interès resideix en el text de la rúbrica núm. 523 i la completuria que segueix per tota la informació que se'n pot dependre sobre els llocs de culte, tant pel que podem deduir de la rúbrica com pel que podem confirmar després per la mateixa completuria.

Contingut de la rúbrica

A diferència de gairebé totes les rúbriques del *Codex Veronensis* que presenten un text mínim, aquesta (VIVES-CLAVERAS 1946, 175) es compona de unes frases força més extenses:

*Item completuria post explicitas laudes,
quas psallendo vadunt usque ad Sancta Iherusalem,
que in Sancto Fructuoso dicenda est.*

Creiem que aquest text s'hauria d'interpretar de la següent manera: «Així mateix, completuria que ha d'ésser dita a (l'església de) Sant Fructuós, un cop acabades laudes, cantant les quals hom va fins a Santa Jerusalem». És a dir, des d'un punt d'origen que no s'anomena es va cantant l'ofici de laudes fins a Santa Jerusalem, però al mateix temps, després de laudes, es resa la completuria a l'església de Sant Fructuós.

La interpretació que donem difereix d'altres interpretacions donades amb anterioritat en una sèrie de qüestions. Primera és que allò que es canta en processó no és la completuria, sinó l'ofici de laudes: «...completuria post explicitas laudes, quas psallendo vadunt...», doncs el *quas* únicament pot referir-se a *laudes* per estar en plural, mentre *completuria* és singular. En segon lloc i per una raó similar *dicenda est* només pot concordar amb *completuria* mitjançant *que* que actua de subjecte. Tam-

bé queda clar que «...in Sancto Fructuoso...» es refereix a un lloc, a una església, doncs la preposició *in* no ofereix cap dubte.

En cap moment en el text trobem una relació d'origen i destí entre Santa Jerusalem i Sant Fructuós, com en algunes interpretacions es manifestava, fent anar la processó des de Sant Fructuós fins a Santa Jerusalem. Contràriament, ambdós llocs figuren com a destí: Santa Jerusalem com el final del trajecte processional arribats al qual es resa la completuria, completuria que «ha d'ésser dita a Sant Fructuós».

Arribat aquest punt se'ns ofereixen dues possibilitats d'interpretació. Una, que s'arriba cantant laudes fins a Santa Jerusalem i després es traslladen els fidels fins a Sant Fructuós on es resa la completuria, i una altra que la Santa Jerusalem i Sant Fructuós formin part o siguin un mateix lloc.

Hem de recordar aquí que el nom de *Sancta Iherusalem* es donava en època visigòtica a les esglésies catedralícies, com passa a Sevilla i a Mérida (PUERTAS 1975, 55 i 58-59), però això no exclou que aquestes tinguessin una dedicació pròpia a part del títol genèric de Santa Jerusalem. Sabem que la mateixa catedral de Mérida se la coneix com «església de Santa Maria» i també com *ecclesia Senior* (PUERTAS 1975, 58-59). La catedral de València estava sota l'advocació de Sant Vicens màrtir alhora que se la coneixia com *ecclesia Mater*. També amb dedicació a sant Vicens trobem les catedrals de Saragossa i la de Lehegin (*Bigastri*) a Múrcia (GARCÍA MORENO 1977, 314).

El fet que les esglésies catedrals portin durant l'època visigòtica el títol de *Sancta Iherusalem* permetia que durant la celebració litúrgica els fidels reconeixessin una menció implícita a la pròpia església local cada cop que el nom de Jerusalem es proclamava. Igualment, el sentit teològic de l'Apocalipsi sobre la Jerusalem celestial que es dedueix del *Psal-mographus*, permetia identificar la basílica catedralícia amb un signe de «la Jerusalem de la història de la salvació, les comunitats actuals de l'església local i de l'Església universal, i la ciutat dels Sants, en la glòria de Déu» (PINELL 1978, 178).

És doncs el nom de *Sancta Iherusalem* un epítet amb una enorme càrrega simbòlica pels cristians de l'època, d'aquí la seva vinculació amb l'església catedral, la principal de la ciutat. Això, però, no impedeix que la mateixa església tingui una advocació pròpia com podria ser sant Fructuós en el nostre cas. La solució a les dues possibilitats d'interpretació que podien ésser vàlides l'hem d'intentar deduir del contingut mateix de la completuria.

El coneixement que actualment hom té de les basíliques tardanes

només permet identificar un sol altar litúrgic dins de cada edifici, per la qual cosa la possibilitat que existís un lloc concret dins la catedral dedicat a sant Fructuós amb independència d'una advocació principal no ens sembla viable. Es redueixen doncs les possibilitats a ésser dues esglésies diferents (sant Fructuós i la catedral) o bé que la catedral estigués dedicada a sant Fructuós.

Contingut de la completuria

La completuria és pròpiament la oració que s'havia de resar després de laudes el diumenge *in carnes tollendas*, essent el seu text (VIVES-CLAVERAS 1946, 175) com segueix:

Letare Iherusalem, quoniam filii tui collecti numerose collectionis tibi personant laudes: quesumus proinde, Deus: ut, in huius sancte matris gremio constituti, perpetuum tibi alleluia et spiritu et mente psallamus; sicque, quod nunc in peractione matutini officii per multiplicationem laudum devote consummantem persolvimus, post nostrum obitum cum sanctis tuis omnibus tibi uberibus decantemus.

Pel contingut de la completuria podem confirmar que aquesta es resava després de laudes, doncs així es diu a l'inici de la pregària: «...*fili tui collecti numerose collectionis tibi personant laudes...*» (...aplegats els teus fills en nombrosa assemblea et canten laudes...), i també, més endavant, quan es diu: «...*nunc in peractione matutini officii...*» (...ara a l'acabar l'ofici matutí...), quedant el moment clarament situat.

Igualment, a la mateixa completuria trobem dues referències que interpretem fan incidència en el lloc on s'havia de resar aquesta, i per la qual podem deduir que s'havia de resar a la catedral. La primera la tenim a l'inici mateix de la completuria: «*Letare, Iherusalem, quoniam filii tui collecti...*» (Alegrat, Jerusalem, perquè aplegats els teus fills...). En el segon cas trobem: «...*Deus; ut, in huius sancte matris gremio constituti...*» (...Déu, que constitueix en el si d'aquesta santa mare...).

Si considerem el que hem dit més amunt sobre les implicacions que representa el títol de Santa Jerusalem per a la basílica catedralícia, que permeten un reconeixement de l'església local, l'Església universal i la ciutat dels Sants, tot en un mateix símbol, haurem d'interpretar l'inici de la completuria com una referència al lloc, no únicament pel fet que s'esmeni el nom de Jerusalem, sinó també per la manera com es fa la referència, en segona persona: «Alegrat Jerusalem, perquè aplegats els

teus fills en nombrosa assemblea (a tu) et canten laudes». És a dir, la Jerusalem de la que es parla és un lloc que es té present físicament a l'hora de pronunciar la pregària, doncs d'altra manera, si es tractés d'un lloc diferent la completuria s'hi hauria de referir en tercera persona. És, per tant, la pròpia catedral.

També una segona part del text de la completuria fa alusió a la basílica catedralícia quan es diu «Déu constituït en el si d'aquesta santa mare» doncs l'epítet «Mare» és una de les diferents denominacions que ostenta la catedral juntament amb Santa Jerusalem, com hem vist en el cas de València (PUERTAS 1975, 36).

Així doncs, tant per la rúbrica com per la pròpia completuria, núm. 523 del *Codex Veronensis* podem deduir que el diumenge *in carnes tollendas* els fidels es dirigien pel matí cantant laudes cap a la catedral de Tarragona, que estava sota l'advocació de sant Fructuós, i un cop allí es resava la completuria corresponent a l'ofici cantat.

LA RÚBRICA NÚM. 526

La darrera referència a un lloc de culte que tenim al *Codex Veronensis* la trobem a la rúbrica núm. 526 que correspon a l'ofici de vespres del mateix diumenge *in carnes tollendas* (VIVES-CLAVERAS 1946, 176). Els text de la rúbrica és molt curt, com gairebé totes les de l'oracional, dient únicament:

Completuria ad Sancto Petro.

Aquesta frase la interpretem com «completuria a (l'església de) Sant Pere», doncs en aquest cas la preposició *ad* té caràcter de proximitat o lloc, tot i que el cas en que es presenta *Sancto Petro* no és el correcte, car hauria d'ésser *Sanctum Petrum*, com ja fou advertit per Vives (VIVES-CLAVERAS 1946, 176).

Per norma general, l'interès que han conferit els historiadors a aquesta rúbrica ha estat mínim, destacant únicament l'existència d'un altre lloc de culte, a més dels avans citats Santa Jerusalem i Sant Fructuós, que nosaltres hem argumentat són un sol lloc, la basílica catedralícia.

Pensem que hi ha un detall que s'ha passat per alt i podria ésser molt interessant. A la rúbrica núm. 523 hem pogut veure com no es parlava del lloc d'origen de la processó que cantant laudes es dirigia cap a la catedral, segurament per donar-se aquest per suposat. D'altra banda, aquella completuria es resava pel matí, després de laudes, mentre

que aquesta es resa al vespre, després precisament de l'ofici de vespres.

Si tenim en compte que les úniques indicacions de llocs les trobem totes en un mateix dia, l'una pel matí i l'altra per la tarda, que pel matí s'inicia una processó i no s'indica el retorn al lloc d'origen, i, finalment, que la oració del vespre es fa en una altra església sense que es dongui cap explicació sobre el motiu del canvi de lloc, es podria deduir que si s'ha omès el motiu del trasllat ha d'ésser perquè aquest és un canvi lògic i, per tant, interpretar que Sant Pere és realment el lloc d'origen de la processó del matí. En aquest cas, la indicació *ad Sancto Petro* a la completuria núm. 526 seria una indicació del «retorn», doncs si pel matí s'ha indicat un trasllat, un cop finalitzat aquest és lògic que s'indiqui també el retorn al lloc d'origen. D'altra banda, també sembla lògic en aquest cas que es vagi a un lloc i es torni el mateix dia. De fet, en cap moment s'especifica que es retorni al lloc d'origen, sinó que dona la impressió que aquest fet ja s'ha produït quant es resa la completuria.

És a dir, que des de Sant Pere els fidels es dirigien cantant laudes a la catedral de Sant Fructuós on resaven unes oracions. No sabem si la celebració de la Missa es faria a la catedral, però és molt probable que així fos. Després trobem que les pregàries del vespre es tornen a fer a Sant Pere.

Tot això ens dona peu a plantejar una altra hipòtesi, referent a la mateixa església de Sant Pere i la seva comunitat, independentment del lloc real on estés aquesta església en època visigòtica. Hem de prendre en consideració una qüestió: si l'ofici de laudes era un ofici obert a tots els fidels o únicament el resaven els clergues. En el primer cas l'església de Sant Pere podria ser una de les esglésies urbanes de la ciutat sense més complicació. Però si l'ofici de les hores era únicament per a religiosos, hem de deduir que els fidels de Sant Pere no són altra cosa que una comunitat monàstica, les quals sabem per les fonts que existien a Tàrraco des del segle V d.C. i VI d.C. (CONSENCI 1987, 97 i 104; ORLANDIS-RAMOS 1986, 108).

Sobre aquesta darrera hipòtesi podríem conjecturar sobre el fet del trasllat de l'Oracional a Itàlia juntament amb sant Pròsper i un grup de clergues. El «grup de clergues» podria ser una comunitat monàstica o part d'ella, però també hem de considerar que podrien ser clergues de les esglésies diocesanes o catedralícia.

L'atribució d'una comunitat monàstica a l'església de Sant Pere és una hipòtesi que avui no podem acabar d'esbrinar. Ens manquen els

estudis dels corresponents especialistes perquè es pugui saber si l'ofici de les hores era una pràctica habitual entre tots els fidels o únicament entre els religiosos. Queda la hipòtesi establerta i esperem els resultats de futurs estudis per donar-hi solució.

CONCLUSIONS

Després d'haver examinat detingudament el contingut tant de la rúbrica com de la completuria núm. 253 i de la rúbrica núm. 256 del *Codex Veronensis*, podem establir una sèrie de conclusions i llançar també unes hipòtesis que precisaran de posteriors treballs de recerca per a comprobar-les o refutar-les.

Podem així afirmar que el diumenge *in carnes tollendas* una comunitat de fidels de Tarragona es dirigia cantant laudes a la basílica catedralícia, la Santa Jerusalem, com es descriu a la rúbrica núm. 523.

La catedral de Tarragona en l'època visigòtica estava sota l'advocació de Sant Fructuós. Aquest fet ve corroborat tant per la rúbrica com per la completuria núm. 523, doncs si a la primera es manifesta que la completuria «ha d'ésser dita a Sant Fructuós», a la pròpia completuria es demostra que aquesta s'està resant a la basílica catedralícia per les frases «Alegrat Jerusalem, perquè aplegats els teus fills en nombrosa assemblea (a tu) et canten laudes...» i «...Déu que constituït en el si d'aquesta santa mare...», frases que hem demostrat es refereixen inequívocament a la catedral. Un cop arribats a la catedral, els fidels resaven la completuria que corresponia a l'ofici de laudes, com acabem de veure.

Després de les pregàries del matí no tenim més notícies d'altres resos ni trasllats processionals, únicament sabem que la completuria corresponent a l'ofici de vespres es resava a l'església de Sant Pere. És molt probable que l'església de Sant Pere fos també el lloc d'origen de la processó del matí i, per tant, l'església a la qual devia pertànyer l'Oracional. Aquest fet ens vindria demostrat pel fet que no s'anomena cap altre lloc de culte en tot el text del *Codex Veronensis* que el puguem relacionar amb l'església on s'ha iniciat la processó del matí, i que la indicació «a Sant Pere» no indica cap nou trasllat, sinó que, de fet, s'està en un altre lloc, per la qual cosa el trasllat o retorn ja s'ha produït, deduïnt-se que estem pròpiament en el lloc d'origen.

Hi ha la possibilitat que a l'església de Sant Pere hi hagués una comunitat monàstica que durant la conquesta àrab en part o totalment es traslladés a Itàlia amb el bisbe metropolità, salvant així l'Oracional.

Aquesta hipòtesi seria vàlida si es demostrés que l'ofici de les hores era resat únicament per clergues, doncs en aquest cas els qui es traslladarien a la catedral cantant l'ofici de laudes serien una comunitat monàstica.

JOAN-VIANNEY M. ARBELOA I RIGAU

BIBLIOGRAFIA

ARBELOA 1985.

Juan-Vianney M. Arbeloa y Rigau, *El anfiteatro romano de Tarragona: estado de la cuestión*; XVIII Congreso Nacional de Arqueología, Illes Canàries, desembre de 1985, pàg. 903-921, Saragossa 1987.

CONSENCI 1987.

Consenci, *Correspondència amb sant Agustí*; Text revisat, traducció i notes per Josep Amengual i Batle, Fundació Bernat Metge, Barcelona 1987.

DÍAZ 1971.

Manuel C. Díaz y Díaz, *La fecha de implantación del Oracional Festivo Visigótico*; «Boletín Arqueológico», IV, 113-120 (1971-1972) 215-243. Tarragona 1973.

GARCÍA MORENO 1977.

Luis A. García Moreno, *La cristianización de la topografía de las ciudades de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía*; «Archivo Español de Arqueología», 50-51, 135-138 (1977-1978) 135-138.

GARCÍA RODRÍGUEZ 1966.

Carmen García Rodríguez, *El culto de los Santos en la España Romana y Visigoda*, C.S.I.C., Instituto Enrique Flórez, Monografías de Historia Eclesiástica, vol. I, Madrid 1966.

GROS 1978.

M.S. Gros i Pujol, *Utilització arqueològica de la litúrgia hispana. Possibilitats i límits*; II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana, Montserrat 1978, pàg. 147-166, Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Barcelona 1982.

GROS 1984.

M.S. Gros i Pujol, *Observacions sobre l'oracional hispànic de Verona* Miscel·lània Fort i Cogul. Història monàstica catalana. Història del Camp de Tarragona, pàg. 177-184, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1984.

ORLANDIS-RAMOS 1986.

José Orlandis i Domingo Ramos-Lissón, *Historia de los Concilios de la España Romana y Visigoda*; Ediciones Universidad de Navarra S.A., Pamplona 1986.

PINELL 1978.

Jordi Pinell, *Domus - Civitas. Vocabulari i imatges relatius a la construcció, en les col·lectes del Liber Orationum Psalmografus*; II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana, Montserrat 1978, pàg. 167-196, Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Barcelona 1982.

PUERTAS 1975.

Rafael Puertas Tricas, *Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII). Testimonios literarios*; Publicación del Patronato Nacional de Museos, Madrid 1975.

RECASENS 1971.

Josep M. Recasens i Comes, *A propòsit de l'ocupació àrab de Tarragona i l'emigració de Sant Prósper a Itàlia*; «Boletín Arqueológico», IV, 113-120 (1971-1972) 209-213. Tarragona 1973.

SERRA 1943.

J. Serra Vilaró, *San Próspero de Tarragona y sus discípulos en Italia en el año 711*; Barcelona 1943.

VIVES-CLAVERAS 1946.

José Vives - Jerónimo Claveras, *Oracional Visigótico*; Monumenta Hispanica Sacra, Serie litúrgica vol. I, C.S.I.C., Barcelona 1946.